

Demokracie v (naší) praxi

Demokracie je nejednoznačný a vysoce abstraktní pojem. Nemůžeme ji považovat za „pojistku“ prosperity, svobody a štěstí národa. Demokratické zřízení konečně může být podobným hájemstvím nesvobody, útlaku a nerovnosti jako jakékoliv jiné, například to absolutistické. Řekneme-li se o státě, že je demokratický, zpravidla se tím automaticky myslí, že je svobodný; je to tak ale správně? Můžeme pojmy demokracie a svoboda zaměňovat, a to zejména v projevu svých názorů a obecně svobodě slova?

K rozebrání svých úvah si mohu pomoci citací myšlenek jednoho z největších politických myslitelů Alexe de Tocquevilla, jenž spojuje ve svém díle ducha svobody s duchem víry (náboženské, puritánské apod.) a je pokládán za „otce klasické teorie pluralismu“. Dříve než se ponořím do interpretace idejí jako takových, je nutné čtenáři poskytnout alespoň základní informaci o Tocquevillově původu a historickém období, v němž žil, jelikož tvoří podstatnou složku na cestě k jejímu porozumění.

Tocquevillovi jde, zjednodušeně řečeno, o svobodu. Z jeho díla to v kontextu četných rozborů událostí a změn nevyplyvá tak jasně, nicméně důkazem této skutečnosti je mimo jiné i tvrzení, že: „*Svoboda je první z mých vášní. Taková je pravda.*“¹ Knihy Alexise de Tocquevilla upozorňují, že demokracie se za některých okolností mohou zvrhnout v tyranii většiny, aniž by přitom přestaly být demokraciemi. Právě naopak, protože jsou demokraciemi a řídí se přáním většiny. Demokracie zkrátka není dokonalá. Většinová demokracie posvěcuje právo většiny na moc, ale není přece možné, aby většina žila na úkor menšiny. Aby nerespektovala její názory a aby pro ni platila zkrátka jiná pravidla než pro menšinu.

Tocqueville označil ve své době demokracii za jev, jehož šíření a vývoji se nedá zabránit – ani by to nepovažoval za moudré, avšak přesto je nutné podrobit jej kritice. Sám píše: *...nejsem protivníkem demokracie, chtěl jsem být vůči ní upřímný.*² V demokracii vidí nejenom mnoho chyb, ale i nebezpečí. I přes mnohé nástrahy a osobní sympatie či antipatie se snažil být Tocqueville nestranný. Hledal všechny klady i záporny dvou tehdy soupeřících vládních systémů, demokracie i monarchie. Cílem své práce si neurčil hodnotit tato zřízení, natož aby se opovažoval určit, které je lepší. „*Velmi by se mýlil, kdo by si myslel, že jsem napsal chvalozpěv... patřím k těm, kdo věří, že zákony téměř nikdy nemohou být absolutně dobré; neměl jsem ani v úmyslu posuzovat, zda společenská revoluce ... je pro lidstvo výhodná nebo zhoubná.*“³

Zároveň viděl nejhorší možné státní uspořádání v despotismu. Autorův odpor k tyranii, jenž není vlastní výhradně monarchiím, aristokraciím nebo dnes autokraciím, sahá až do jeho dětství, z kterého sám pamatoval Napoleonovo militantní velení. Kvůli tomu měl z první ruky velmi autentické podklady k utvoření si názoru na tu vojenskou.

Alexis-Charles-Henri Clérel de Tocqueville, narozen XI. Thermidoru roku XIII⁴ pocházel ze šlechtické royalistické rodiny, jež byla za francouzské revoluce dokonce na nějaký čas vězněna.

¹ BROGAN, Hugh. Alexis de Tocqueville: prorok demokracie ve věku revoluce. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011, 555 s., viii s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-251-9, s. 273.

² Tocqueville, Alexis de. Demokracie v Americe. [Díl] 1, s. 7.

³ Tocqueville, Alexis de. Demokracie v Americe. [Díl] 1. Alexis de Tocqueville; přeložil V. Jochman. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1992. Knihovna Lidových novin; Sv. 8. 378 s., ISBN 80-7106-050-X, s. 17.

⁴29. července 1805

Tocqueville „*vyspíval intelektuálně o poznání rychleji, než je u většiny dětí obvyklé. To se projevilo i v tom, že byl od nejranějšího mládí velmi hloubavý*“.⁵ To je také pravděpodobně jedním z důvodů, proč později začal ve světle dobových otřesů ve společnosti vážně přehodnocovat filozofické, náboženské a konečně i politické zvyklosti a názory. Doba, v níž Tocqueville dospíval, byla sice silně poznamenána francouzskou revolucí, leč v mnoha ohledech zůstávala spíše návratem do starých časů. Není proto divu, že jeho cesta k náklonnosti k demokracii nebyla přímá. V mládí „*nebyl ani v nejmenším demokrat – dokonce ani, ze stranického hlediska, liberál. Stejně jako jeho otec podporoval vládu...*“⁶ Začal studovat anglické dějiny jako model politického vývoje. Hledal důvody, proč Anglie byla silnější ve válce a úspěšnější v míru než Francie. Brzy dospěl k závěru, který byl pro jeho následnou práci velmi podstatný: „*Anglie byla a musela být silnější díky své svobodě; Francie byla oslabena vlastně ani ne tak despotismem, jako složitým propletením sociálního a politického systému, který činil z růstu svobody zoufale složitou záležitost,*“⁷ Vystudoval v Paříži práva a vstoupil do státních služeb jako soudce, v roce 1826 byl jmenován soudcem ve Versailles. Červencová revoluce v roce 1830, která dosadila na trůn „krále občanů“ Ludvíka-Philippa Orleánského, byla pro Tocquevilla zlomem. Prohloubilo to jeho přesvědčení, že Francie rychle směřuje k úplné sociální rovnosti. Po rozchodu se starší liberální generací už nesrovnával Francii s anglickou konstituční monarchií, ale srovnával ji s demokratickou Amerikou. S ohledem na množství osobních starostí, navzdory přísaze loajality novému panovníkovi, se jeho pozice stala nejistou kvůli rodinným vazbám se svrženým bourbonským králem. Ve snaze uniknout ze své nepříjemné politické situace požádal a obdržel oficiální povolení ke studiu nekontroverzního problému vězeňských reforem v Americe. Americké zkušenosti jej dovedly k napsání dvousvazkové studie *Demokracie v Americe*, kde mimo jiné předpověděl skutečnost, že se Amerika a Rusko stanou světovými velmocemi. Roku 1848 byl zvolen do ústavodárného a o rok později do zákonodárného shromáždění, jehož se stal viceprezidentem. Od června do října 1849 byl ministrem zahraničních věcí. Postavil se proti státním převratu Napoleona III. v roce 1851, byl vězněn a později se zcela stáhl z politiky.

Tocqueville tvrdí, že každá společnost (i ta rovná, demokratická) je poddajná autoritám a jejich dogmatům; avšak zatímco v nerovných společnostech nižší složky hierarchie vzhlížejí k vládcům a kněžím, v rovné společnosti není uznáván jako autorita žádný jedinec, ale veřejné mínění, tedy většinový názor. Demokratický systém předává autoritu z rukou vládce nebo vyšší třídy do rukou většiny, jejíž názory mohou být v konečném důsledku stejná dogmata jako ta, která vládnou monarchiím nebo aristokraciím. I většina může mít v demokraciích moc pošlapávat práva; tyranie není vlastní výhradně monarchií, aristokracií nebo dnes autokracií.

Rovnost dle Tocquevilla nivelizuje společnost. Pro socioekonomické vyrovnávání se jedinci v demokraciích stávají navzájem podobnými i názorově, takže většinový názor sílí. Většinou proto přijde logické, když nastoupí silná, jednotná vláda, jež by měla podporu široké veřejnosti velmi podobných názorů a ani by nepočítala s možností politického pluralismu. Kde by se konečně pluralismus vzal, když všichni občané mají přece tentýž názor, uvažuje podle Tocquevilla řadový občan demokratické společnosti. Jedinec v rovné společnosti okolo sebe vidí uniformní masu – národ majetkově, společensky, a proto i názorově velmi podobných občanů. Neumí si proto představit existenci individuality, jež by vybočovala a byla odlišných názorů. A jestli ji přece jen najde, uzná, že zájem (a názor) většiny je víc než zájem jednotlivce. Nebude proto nijak bránit pošlapání jeho práv. Jelikož

⁵ Srov. BROGAN, Hugh. Alexis de Tocqueville: prorok demokracie ve věku revoluce, s. 17–20. (1721–94), liberální aristokratické oběti Francouzské revoluce

⁶ Tamtéž, s. 69.

⁷ Tamtéž, s. 74.

vláda vychází z většinového (a tedy dle většiny vždy správného) názoru, má stát právo každého jedince „vést za ruku“ jako malé dítě. Demokratický jedinec může být veden okolnostmi k pocitu odporu k nadřazenosti druhého a nepřijímání možnosti, že by mohl být někdo druhý chytřejší nebo mocnější. Důvěřovat své vládě, která vychází z většinového přesvědčení společnosti a dává jí proto absolutní moc. „*A titíž lidé, kteří čas od času káceli trůny a šlapali po svých králích, sklánějí se stále více bez odporu před sebemenší vůlí nějakého úředníka.*“⁸ Až nebezpečí pak Tocqueville vidí v centralizaci, jež plyne právě z všemocnosti vlády odvozené od „neomylného“ názoru většiny. Jak stát přebírá moc, slábne i díky individualizaci (a z ní vyplývajícího oslabení osobních vztahů mezi obyvateli) potřeba, a hlavně schopnost soběstačnosti jedinců ve společnosti. Stát supluje dřívější funkce primárních vztahů, zajišťuje nejnужnější jistoty. Občané se na něm stávají závislí a ztrácejí schopnost samostatnosti.

Výše zmíněné jsem považovala za nezbytné uvést z důvodu nastínění složitého vývoje procesu v přístupu k principům svobody rozebraných Tocquevillem a k jejich následné provázanosti se svobodou vyjadřování.

Počátky svobody slova v lidské historii⁹ nalezneme zhruba před 2600 lety ve starověkém Řecku, konkrétně v Athénách, kde vznikaly společně s prvními principy demokracie. Docházelo zde nicméně současně i k prvním případům jejímu odsuzování. Jedna věc je princip svobody slova, jiná věc je svobodné vyjadřování v praxi. Známým příkladem je filozof Sókratés, který byl donucen k sebevraždě právě proto, že se představitelům Athén nelíbily některé jeho myšlenky a postoje. Ve středověku byla situace složitější vzhledem k církvi, která už z principu své víry nemohla dovolit úplnou svobodu slova. I přesto se tehdy našli lidé, kteří se nebáli hlásat své názory, jako český kazatel kritizující mravní zkaženost církve a požadující její reformaci – Jan Hus – nebo jeho anglický předchůdce Jan Viklef. Ani ve stoletích 16. a 17. nebylo prosazovat revoluční názory a hypotézy jednoduché, což můžeme ukázat na příkladech filozofů a astronomů (zejm. Galileo Galilei a Giordano Bruno). Na konci následujícího století proběhla Velká francouzská revoluce, která podnítila revoluční bouře v celé kontinentální Evropě a další společenské změny. Revoluce centralizovaného státu ve Francii zrušila nespravedlivou společnost a oficiálně ji nahradila všeobecnou rovností. Přitom však zapomněla na prvky chránící svobodu jednotlivce... Lidé nespoutáni vazbou tříd či cechů (v dnešním světě korporací) se starají jen výhradně o sebe, přičemž individualismus zbavuje občany společného zaujetí, jakékoliv vzájemné pomoci, nezbytnosti porozumět si, každé příležitosti společně jednat.

Počátek 20. století znamenal především 1. světovou válku, která definitivně zakončila dlouhodobou nadvládu monarchistického Rakouska-Uherska a znamenala pro obyvatele nově vzniklých demokratických států možnost stát se svobodnými. Avšak již ve 30. letech začala vzrůstat hrozba totalitního nacismu. Svobodu slova opět čekaly těžké časy. Období 2. světové války se z pohledu svobodného projevu hodnotit příliš nedá, neboť bylo povětšinou poznamenáno propagandou. Ta ovládala média, ovlivňovala a utvářela názory obyvatel. Avšak našli se i tací, v čele s Jaroslavem Seifertem, kteří dokázali i během války publikovat svá díla zakládající se především na vlasteneckých nebo protiokupačních tématech. Autoři, kteří se odvážili veřejně kritizovat poměry v okupovaných zemích, končili v koncentračních táborech nebo se díky rychlým popravám do těchto „nápravných“ institucí ani nedostali. Komentování války dosáhlo vrcholu až v prvních poválečných letech, kdy se jednak začalo zpracovávat téma světového konfliktu jako celku, navíc začaly vycházet první knihy a paměti válečných veteránů. Poválečná euforie však trvala pouze do února roku 1948. Nastupující

⁸ Tocqueville, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Díl 2, s. 216.

⁹ Termín svoboda slova využívám již zde, nicméně jsem si vědoma, že koncept, jako je třeba svoboda slova, vždy ale vznikne až s termínem, který ho označuje – například koncept zločinu a možnost označit nějaký čin jako zločinný vznikne až tehdy, když někdo přijde a řekne, že je nějaké chování zločinné.

komunismus zapříčinil ubíjející destrukci svobody nejen slova pro celý český a slovenský národ na dalších 40 let.

A zde se dle mého názoru začínáme dostávat, na příkladu vývoje ČSR mezi lety 48 a dneškem, k aktuálnosti úvah Alexise de Tocqueville z knihy Demokracie v Americe. Mám tím na mysli srovnání systému vlády jednoho uskupení – totalitarismus komunistické strany a porevoluční snaze o perfektní demokracii. Komunismus se ke svobodě slova stavěl se svým typickým, na první pohled demokratickým tónem. Svoboda slova byla oficiálně vyhlášena, platila však pouze pro lidi, kteří podporovali režim a jeho představitele. Komunisté by byli blázny, pokud by dali svobodu slova do rukou svých odpůrců. Tímto počinem však původní význam sousloví „svoboda slova“ výrazně pokroutili, dokonce zcela znehodnotili. V praxi pak znamenalo totalitní pojetí svobody slova především nekompromisní cenzuru a absolutní kontrolu státu a jím účelově zřízených institucí nad vydávaným tiskem. Veškerý nekontrolovaný tisk byl ihned zakazován či bojkotován.

V období komunistického režimu u nás bylo hned několik proudů, které se snažily bojovat za možnost se svobodně vyjadřovat. Jednak to byla samizdatová a emigrační literatura bojující společně s undergroundem především za svobodu umění (autoři se vystavovali velmi vysokému riziku postihů v případě odhalení). Dále rádio Svobodná Evropa, které prostřednictvím svých vln šířilo do domovů všech statečných zájemců a zastánců svobodného vyjadřování od 1. května 1951 alespoň střípky necenzurovaných informací o západním světě a objektivizované zprávy o situaci u nás doma, o podpoře a solidaritě vůči našemu národu zvenčí. Svou obětavou prací zasévalo v povědomí posluchačů rychle klíčivá zrnka svobodné opozici vůči režimu, ve kterém byli nuceni žít. Protože srdcem samizdatu a kooperujících hnutí byla seskupení českých a slovenských intelektuálů, paradoxně jejich mnohdy složitě filozoficky modelovaná prohlášení, byť jistě velmi moudrá, sofistikaovaná a pravdivá, často utvrzovala dělníky (skutečné, nemám na mysli vysokoškolské profesory převelené za trest do továren) a zemědělce na vesnicích, z jejich pohledu o mlácení prázdné a zbytečné slámy. Přeci každý měl práci (i když často takovou, o kterou vůbec nestál), měl kde bydlet a „doktor byl zadarmo“. A proč si shánět tajně nějaký zakázaný plátek, když (v době nástupu a větší dostupnosti televizních přijímačů) v něm není ani televizní program.

Svobodná Evropa tehdy tvořila ve státech Východního bloku jakousi „propagandu“ západního demokratického světa. Místo vytvoření konkurence se Moskva raději rozhodla nasadit do Svobodné Evropy s hlavním sídlem v Mnichově své placené agenty, kteří by zmapovali její strukturu, podávali informace, případně se snažili funkci rádia narušovat. Historická zkušenost ukazuje, že se mu podařilo ustát všechny nástrahy a fungovalo pro občany až do roku 1989, po přestěhování sídla do centra Prahy na přelomu let 1994-95 potom pro země bývalého Východního bloku. Po roce 2001 postupně ustávalo vysílání z důvodu vstupu většiny těchto států do struktur NATO a EU. Naopak se rozšířilo na území států bojujících s důsledky politické nestability – například bývalé Jugoslávie, Běloruska, Íránu, Iráku, Afghánistánu, Pákistánu, oblast Kavkazu. Vloni obnovilo vysílání maďarské redakce vlivem okolností spojených s omezováním svobody médií ze strany vlády premiéra Viktora Orbána.

Po sametové revoluci nastalo období změn a nadšeného praktikování nových poměrů. Možnost rozšiřovat své myšlenky volně a bez možného postihu ale začala znamenat i menší kontrolu nad pravdivostí předávaných informací. Bez pomyslného síta a kontroly začalo být čím dál snadnější přispívat k dezinformaci mnohých spoluobčanů. I když tato manipulace není tak zřetelná jako za minulého režimu, je nutné poznamenat, že často veřejná média a komunikační prostředky začaly ovládat přední osobnosti české finanční sféry. Zakládáním soukromých televizních stanic začínaje a například sdružováním redakcí a tisku pod jednoho majitele konče. Taková hra majetku bývá souhrnně pojmenována: koncentrace vlastnictví. Všechny tyto akce pak mají zpravidla jediný cíl, a tím je

získání politické, finanční či kulturní výhody. Brzy nastala smršť vzniku nových stanic a roj zpravodajských služeb. Začínaly se také objevovat pojmy jako hoax či fake news¹⁰.

Při hlubších zkoumáních zjistíme, že téměř celý mediální trh vlastní velice úzká skupina podnikatelů. Je tudíž jasné, dle mého názoru, jak jednotliví členové této skupiny nenechávají své redaktory publikovat vše, a jak texty od opozičních autorů se mezi řádky jejich populárních plátků či na obrazovkách televizních stanic opravdu nemají šanci objevit. Potvrzuje se tak idea, jenž Tocqueville rozvíjel ve své knize, rozebírající fakt, že demokracie neznamená dokonalost a svobodu projevu pro každého. Jinak řečeno, i když momentálně žijeme v demokratickém státě, nemohu tvrdit, že v něm existuje naprostá svoboda slova bez jakékoli cenzury, a že informace, jež se k nám dostávají prostřednictvím tisku či televize jsou zcela pravdivé.

Domnívám se, že jedním z hlavních důvodů je zejména reálná nemožnost připravit se dobře a bez omezení na to, co svobodná společnost nabízí. Nastupující vláda občanů národa totiž neměla prostor pro získání zkušeností, a tudíž i praktických dovedností, jak aplikovat správně demokratický systém. Postupem času začínáme zjišťovat, že svoboda slova opravdu není věcí všeho lidu, jak by se od společnosti v demokratickém státě teoreticky očekávalo, ale že postupným vlivem „neomezené mediální (vlastnické) moci jedince“ může nastat informační tyranie (dezinformační masáž) pro všechny.

Otázkou tedy zůstává, zdali si dnes vůbec lidé mohou vážit svobody slova, za kterou tolik let jiní bojovali, pokud ji nemohou a neumí plně využívat a běžně k jejímu obecnému šíření nemají prostředky. Říká se, že lovec bez své kořisti již není lovcem a znamená pramálo, ba vůbec nic. Znamená to tedy, že v době dnešního života zahlceného přemírou různých prohlášení a vyjadřování svých názorů, i když v jistě demokratičtější společnosti, potřeba svobody slova prakticky vymizela? Že člověk bez strany, jež manipuluje s médii, již necítí potřebu bojovat za dostávání pravdivých informací? Doufejme, že pouze z pohledu vlastníků mediálních nosičů.

A na samý závěr – už sama skutečnost, že jsem si mohla sama vybrat, jestli se tohoto či jakéhokoli jiného podobného projektu chci zúčastnit svobodně a bez obav, že bude někdo perzekuovat mne nebo moji rodinu nebo dokonce kohokoli z nás ohrožovat na zdraví či životech, mě utvrzuje v přesvědčení, že u nás stále existuje potřebná míra svobody a demokracie a že je reálná naděje, že to v tuto chvíli není tato její míra konečná, a do doby, která je před námi, se vmísí plody všech aktuálních pozitivních myšlenek a aktivit. Jsem o tom pevně přesvědčena.

¹⁰ fake news/hoax = falešné, poplašné, klamavé zprávy